

Відкриття родинної саги Фредрів-Шептицьких

Іван Монолатій

НА ПЕРЕХРЕСТІ ІСТОРІЇ, КУЛЬТУРИ, РЕЛІГІЇ І МЕЦЕНАТСТВА

Ігор Набитович (1964 р. н.) – український і польський літературознавець, перекладач (із білоруської та польської мов); доктор філології (doktor habilitowany), доктор філософії (PhD) Українського Вільного Університету в Мюнхені (Баварія), професор. Професор Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської (UMCS) у Любліні. За фахом – математик, фізик, філолог. Автор книжок «Леонід Мосендз – лицар Святого Граалю» (2001), «Універсум sacrum» у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму)» (2008), «Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська» (2018), «Gloria et sacram. Історична проза української еміграції» (2022) та більше ніж 200 наукових публікацій з теорії літератури, компаративістики, історії європейських літератур українською, англійською, польською, білоруською, хорватською, французькою, туркменською мовами.

САГА МИСТЕЦЬКОЇ РОДИНИ:
Александр Фредро, Софія Шептицька,
митрополит Андрей Шептицький

Ігор Набитович

ПОСТАТІ КУЛЬТУРИ

САГА МИСТЕЦЬКОЇ РОДИНИ

Ігор Набитович

ДУХ І ЛІТЕРА

(Ігор Набитович. Сага мистецької родини: Александер Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький. Київ: Дух і Літера, 2023. 792 с. (Серія «Постаті культури»)).

Нова книжка професора Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні Ігоря Набитовича “Сага мистецької родини” – трикнижжя про “батька польської комедії”, драматурга Фредра, його доньку – письменницю й малярку Софію Шептицьку, та їхнього внука і сина – митрополита Шептицького. Якщо постаті великого митрополита присвячена вже ціла бібліотека, то творча біографія А. Фредра українською представлена тут уперше, а життєопис його доньки Софії, матері митрополита – і українською, й польською – теж уперше. Зауважмо, що коротка книжка Софії Манькут (“Софія з Фредрів Шептицька”) лише була спробою релігійного портрета графині Шептицької.

“Сага мистецької родини” є, на моє переконання, свідченням того, що інтелектуальна біографія, історія Галичини кінця XVIII-го – першої половини XX віку, історія австрійського, польського галицького театру, французького і польського малярства другої половини XIX століття, українського іконопису та малярства доби модернізму – може бути написана як науковий і, водночас, літературний текст, як синтеза історії двох галицьких родин – на тлі політичної історії Галичини та Європи, а водночас і історії культури і меценатства.

Ігор Набитович, як видається, увів в українську культуру особливий піджанр інтелектуальної біографії: представлення життя, творчості, політичної діяльності принаймні трьох поколінь на тлі доби.

У попередній книжці цього автора “Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська” (що вийшла в тій же серії “Постаті культури” у 2018 році) вперше застосована ідея показу життєопису літературно-мистецької галицької родини на тлі історії XIX – першої половини XX віку.

Знову ж “Сага мистецької родини” вписана в той же історичний контекст, хоча й головний наголос тут зроблено не тільки на історії повсякденності роду Фредрів і Шептицьких, але й культурного розвитку в Галичині театру, малярства, літератури, іконопису.

Ігор Набитович виходить за межі замкненого кола дотеперішніх досліджень постаті Андрея Шептицького чи його брата отця Климентія, розширюючи простір представлення родинної біографії на життя прадіда митрополита Яцека Фредра, творчість його діда Александра Фредра, творчої спадщини Софії Шептицької, привідкривання сімейних таємниць родів Фредрів-Шептицьких, вписуючи їх у простір півторастолітнього тривання в історії Галичини.

Автор розповідає, ґрунтуючись на спогадах, листуванні сучасників, історію нещасливого шлюбу Софії Яблоновської-Скарбек, першої дружини графа Станіслава Скарбека (будівничого театру у Львові, який носить нині ім’я Марії Заньковецької), історію кохання її й офіцера армії Наполеона Бонапарта – себто батьків Софії Шептицької. Фредро був автором порнографічних поем і віршів у часи воєн Наполеона, а далі став культовою постаттю польської комедії, галицьким (за духом і неповторними постатями) драматургом. Цій найупізнаванішій постаті Галичини XIX віку для польської культурної пам’яті присвячена перша книжка трилогії (“Час війни і театру. Під сузір’ями Марса і Талії”). Часи молодості Фредра у Львові на початку 1800-х років автор передає словами тодішнього сучасника, ніби стилізуючи особливості фредрівських комедій: у ті “часи у Львові й

еліта, і плебс забавлялися безконечно, кохалися до самозабуття, в карти грали без пам'яті, впивалися смертельно й жилося там весело – як за добрих часів” (С. 37).

Після воєн Наполеона Галичина загалом була центром австрійської культури. Яскравою постаттю тут був Моцарт, наймолодший син Вольфганга Амадея Моцарта – Франц Ксавер Вольфганг, який народився у рік смерті батька.

Моцарт-молодший визнавав себе «представником віденської культури в провінції» (Ларрі Вулф). Він приїхав сюди у 1808 році як вчитель музики і провів тут головні роки творчості.

Палац Фредрів у Беньковій Вишні (Світлина І. Набитовича)

Александр Фредро став “польським Мольєром”, уважним глядачем і мистецьким виразником життя Галичини часу сутінків шляхетської Польщі, її завершення й нидіння. Його сміх і гумор найчастіше гіркий. Він стає свідченням проминання цього шляхетського світу. Творчість Фредра-комедіографа поступово перетворює Галичину й у центр польської культури.

Костел у Рудках. Тут – усипальниця родини Фредрів (Світлина І. Набитовича)

Друга книжка трилогії “Час малярства, літератури і віри. Під омофором святого Луки” – історія життя і творчості графині Софії-молодшої Фредро, матері митрополита Шептицького. Як пише Ігор Набитович, вона народилася й жила в добу, коли в європейському мистецтві (особливо після Весни народів 1848 року, яка розтинає це століття по його екватору) починалися усе бурхливіші зміни, перехід від традиційного академічного малярства до народження нових мистецьких способів вираження світу, що знаменує імпресіонізм. Її смерть майже збігається із завершенням одного з етапів цих змін – із закінченням часів *Art Nouveau*. Ledь помітні вібрації цих перемін можна відчути у її малярській спадщині, віднайти у її листах, у спогадах про її сина, майбутнього митрополита. Загалом уперше в науково-мистецький обіг тут уводиться опис майже всієї малярської спадщини Софії Шептицької, який представлений на тлі творчості її вчителів-малярів (Генрика Родаковського, знаменитого львівського портретиста, Франсуа Ніколя Шіфляра, приятеля Віктора Гюґо, автора знаменитого портрета цього класика французької літератури, Шарля Фрасуа Добіньї – мистця Барбізонської школи малярства, що була передвісником французького імпресіонізму). Вплив Барбізонської

школи Ігор Набитович добачає й у відомому пейзажі з Лаврова пензля митрополита Шептицького. У книжці вперше представлена і прозова творчість матері митрополита.

Автопортрет Софії Фредро-Шептицької, 1859 рік (приватна колекція)

Життєпис Софії Шептицької має свою інтригу. Автор вводить у її біографію велику особливу вставну історію-портрет принцеси баварського королівського роду Віттельсбахів. Порівнюючи їхню долю, Ігор Набитович пише: “Елізабет Віттельсбах та графиня Софія Фредро народилися у різних країнах і ніколи не зустрічалися. Але їхні долі є маркантними для порівняння на тлі подій ХІХ віку, дають змогу побачити їх часи у багатомірному калейдоскопі: однієї – на тлі історії Європи, а другої – на мапі історії Галичини.

Софія Фредро-Шептицька. Портрет матері, 1851 рік (Приватна колекція)

Їхні життя закінчилися майже одночасно, завершуючи й історію «довгого» ХІХ віку. Перша загинула на пристані у Женеві від удару в серце загостреним напилком італійського терориста; друга відійшла, хоч і важко хвора, але в любові, на окраїні Габсбурзької монархії в селі Прилбичі – серед рідних і близьких їй людей.

Софія Фредро-Шептицька. Портрет брата Яна Фредра, 1852 рік (Виставлявся на Всесвітній виставці в Парижі 1855 року. Приватна колекція)

Перша народила сина, який мав стати володарем величезної світової монархії, але закінчив життя самогубством. Друга ж повила сина, який став князем Церкви і батьком для однієї із гілок народу, який століттями, втративши свою державність і еліту, блукав у темряві й бездоріжжі історії, шукаючи своєї ідентичності й повернення на битий шлях державного життя...” (С. 243). Автор вписує в історію Фредрів-Шептицьких історію королівських родів Віттельсбахів та Габсбургів, демонструючи, як тісно може часом переплітатися така історія, ховаючи в собі й певні сімейні таємниці цих родин...

Ікона (Іван-євангеліст) Софії Фредро-Шептицької (костел Святого Домініка села Лабуні на Замойщині, Польща)

На основі листів та мемуарів Софії Шептицької, спогадів родини Фредрів автор, зокрема, детально реконструює історію знайомства, кохання, весілля Софії Фредро та Івана Шептицького, відтворює історію повсякденного життя родини Шептицьких, атмосферу, в яких виховувалися їхні діти.

KUGLARKA.

Obraz olejny z r. 1858 przez Zofię z hr. Fredrów hr. Szeptycką.

Własność hr. Leona Szeptyckiego w Przylóbach.

Софія Фредро-Шептицька. Жонглерка, 1858 рік ((Ілюстрація з книги: Jerzy Kieszkowski, Wczasy naszych ojców: "Wystawa amatorów" w lutym i marcu 1913 roku, Kraków 1913)

Реальність постатей книжки варто продемонструвати уривком візиту до львівського архиєпископа під час Великодніх свят, в якому Софія виявляє фредрівське гумористичне світосприймання, мистецький талант опису ситуації, у якій опиняється неспівна 19-літня панна – після повернення через кілька літ життя в Парижі (додаймо, що цей уривок є й взірцем перекладацьких стилізацій спогадів Шептицької Ігорем Набитовичем): «...Ми [Софія-молодша, майбутня Шептицька, з мамою. – Авт.] увійшли останніми, коли сальон уже був повнісіньким. Усі сподівалися, що я або на три лікті ще виросла [за час перебування в Парижі. – Авт.], або мої очі та волосся стали чорними. Отож усі розглядаються, як я сунуся за мамою – як давній римський фрегат.

Мама відвалює [оточенню архиєпископа. – Авт.] гарний комплімент, забирає [з таці] останній шматок жовтка і відвертається до дружини намісника [графині Марії Голуховської. – Авт.] з довгим компліментом, а мене залишає навпроти архиєпископа і шматочка єдиного білка на таці, для захоплення якого мені дістається тупа виделка. Архиєпископ цідить щось нудне, таке щось про щастя, про успіхи і здоров'я, усі продають витрішки на мене, а я починаю погоню за сим білим кавальчиком... Кожного разу, коли я намагаюся впіймати його виделкою, він вислизає, й, вальсуючи, летить на протилежний кінець таці. А архиєпископ сидить, а всі мене розглядають, а я солодко всміхаюся й кланяюся, закликаючи усіх святих, щоб сей нещасний кавальчик свяченого дався спійматися – а не вдається. Накінець я так зграбно й зненацька тицьнула в нього затупленою виделкою, що тацю з рук архиєпископа трохи не випхнула, але [се свячене] упіймала й проковтнула!!

[...] Се все неделікатність з боку архиєпископа й усіх, щоб собі вигідно жовтки вибирати, а білки залишати...» (С. 310–311. Уривок з листа Софії Шептицької до її найкращої приятельки і небоги Ванди Скшиньської).

У третій книжці трилогії “Час віри, чину і мистецтва. *Sacrum et profanum*” автор демонструє, як Андрей Шептицький, повернувшись разом із братом – отцем Климентієм, до конфесійної традиції свого роду, модернізував Українську греко-католицьку церкву, надав їй національного обличчя і за формою, і за внутрішнім змістом. Така модернізація дала змогу цій Церкві вижити у найскладніших історичних обставинах і в його часи, відродитися й тривати до сучасності.

Релігійну, політичну, культурологічну діяльність митрополита автор розглядає на тлі його доби й біографії як цілісність – у контексті його доктрини про повернення Сходу до єдності з Апостольською столицею, очищення традицій української Церкви від привнесених у обрядовість і літургію латинських рис, повернення до візантійських джерел сакрального українського малярства, творення модерного сакрального мистецтва, яке відображало як візантійські традиції, культурну звичаєвість Руси-України, так і їхні національно означені мистецькі, релігійно-духовні трансформації доби модернізму. У меценатській діяльності, культурній доктрині митрополита сформульовано було переконання, що основами будь-якої культури є «людська праця, наука, мистецтво й багато подібного». Але на першому місці найважливішим патерном культури було: «шанувати людське життя, людську свободу...». Тому сотні врятованих ним, його

братом, отцем Климентієм Шептицьким, кліром Української греко-католицької церкви людських життів – це реалізація не словом, а ділом його доктрини життя-як-мистецтва, життя-як-Істини.

Ігор Набитович формулює особливу доктрину меценатської діяльності митрополита та створення Національного музею у Львові: ця ненастанна праця збереження, консервації, реновації сакрального мистецтва була найважливішим доводом – за допомогою культури і мистецтва, – що не Габсбурзька монархія, не Річ Посполита, а саме українці є автохтонами на цій землі, є її повноправними спадкоємцями.

Серед наративних стратегій книжки – сказати б, метафоричне згущення історичних тенденцій через нумізматику і мистецьку символіку: “Починаючи від 1920-х років у Другій Речі Посполитій формується культ Коменданта Юзефа Пілсудського. Культ особи Вождя провадив до мілітаризації публічної сфери, обмеження повноважень законодавчої та виконавчої владних інституцій. Подібні тенденції спостерігалися й у інших тоталітарних державах, у яких вождем був або фюрер, або генеральний секретар, або дуче.

Цей напрям розвитку держави як свічадо віддзеркалює нумізматику. З 1934 року в обіг були випущені срібні монети номіналом 2, 5 та 10 злотих із двома типами орлів на реверсі. На аверсі була подоби́зна Юзефа Пілсудського. Це суворий монументальний образ, до певної міри спрощений – ніби витесаний із твердого граніту. Мілітарний компонент цього погруддя підкреслений деталями військового мундира.

Гроші з портретом Коменданта замінили дотихчасові срібні монети того ж номіналу з образом жінки – Полонії, яка уособлювала Польщу. М’якість її образу, середньовічні шати, тло для голови – колоски як промені сонця – замінив образ-символ войовника, батька-вождя, провідника нації” (С. 714). До слова, автор вдається й до, здавалося б, жартівливих дигресій, які насправді стають важливими художніми мазками – наприклад, на полотні доби Габсбургів: “...Грошова система монархії мала трохи анекдотичні мірки. Тоді мовилося, що гульден – то фльорин, фльорин – це ринський, а ринський – це дві корони; одна корона – це тридцять грейцерів; у кінці ХІХ століття, коли мідні грейцери вилучили з обігу, додавали, що шустка – це 10 грейцерів, але на них написано «20 гелерів». Галицька приказка виражала бідність бойківського люду: мідна монета 4 грейцери бачилася як поважна сума, бо будь-яка згуба виражалася приказкою: «Пропа́в кашшук і штири грейцери»” (С. 398).

Митрополит Андрей Шептицький благословляв і чував над акцією рятування євреїв, які проводив чорний і білий клір Української греко-католицької церкви. Але його так і не визнано Праведником народів світу. І це невизнання, доводить автор книжки, є виразом найвищої несправедливості й невдячності у сучасному світі з боку Яд Вашем.

У Давньому Римі, пише І. Набитович, існувала особлива форма покарання – *damnatio memoriae* або прокляття пам'яті – посмертне приречення на замовчування та забуття. Імена тих, кого було засуджено на *damnatio memoriae*, усували з документів, пам'ятників, а скульптури, горельєфи й барельєфи з їхніми зображеннями розбивали, будинки розвалювали, на мальовидлах їхні обличчя зтирали. У книжці “Сага мистецької родини” постійно демонструється, як подібне сталося на довгі роки й із пам'яттю про рід Фредрів-Шептицьких.

Костел у Брухналі, де були охрещені усі сини Софії та Івана Шептицьких. Damnatio memoriae (Світлина І. Набитовича)

Окремим доповненням наративної структури книжки є вклейки у ній, які є візуальним доповненням тексту: вона розгортається від портретів Александра Фредра, його родини, малюнків Яна Фредра (його сина),

цілої серії (авто)портретів та ікон Софії Шептицької, полотен її учителів (Ф. Н. Шіфляра та Ш. Ф. Добіньї), картин, які вона копіювала в Люврі, малярських творів Митрополита, родинних світлин та місць, пов'язаних із родинами Фредрів-Шептицьких (Бенькова Вишня, Рудки, Прилбичі, Брухналь, Соколівка), портретів Шептицького пензля Олекси Новаківського, Модеста Сосенка, Яна Розена.

*Костел у Соколівці біля Ходорова. Сюди щонеділі й на свята з Дев'ятник приїжджали ціле століття три покоління Шептицьких *Damnatio memoriae* (Світлина І. Набитовича)*

Ігор Набитович у “Сазі мистецької родини” відтворив цілу Атлантиду загубленого й приреченого на *damnatio memoriae* найславетнішого українсько-польського роду Галичини. Поєднання регіональної історії з історією Європи є свідченням того, що історія мистецького роду Фредрів-Шептицьких – особливе уособлення історії Галичини, життя на пограниччі української та польської, австрійської та єврейської культур і світів, пошуків своєї релігійної та національної самоідентичності.

25.01.2023